

всячески сприяли залишатися на праці в УАПЦ теж морально скомпрометованим людям (Одеса, К. Підчашинський). Таке установлення в моїх очах робило вражіння, що для церковної праці висовуються особи не з церковних міркувань, а з якихось інших, що під цим криється прагнення стягти церкву на шлях якоїсь авантури.

М. Мороз

4/П–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 63–63 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 162

Власноручні свідчення Михайла Мороза від 14 лютого 1930 р.¹

Свідчення Михайла Наумовича Мороза²

1. Моє ставлення до Радвлади

Я вважаю себе принциповим прибічником Радянської Влади, бо не лише з програму, і з наочного досвіду відносно тих державних влад, що я їх зазнав в своєму житті на Україні, я впевнився, що Радвлада найліпше розв'язувала, розв'язує і розв'язуватиме в інтересах трудящих проблеми національні, соціальні та економічні.

Я поділяю цілком національну політику Радянської Влади, а також і програм індустріалізації та сільгосп[одарської] колективізації країни.

Я визнавав і визнаю, що для національно свідомих та інтелективно-розвинутих українських верств, що широко дбають про інтереси трудової людності, боротися з Радянською Владою є таким же безглуздом, як, до прикладу, боротися з могутньою силою електрики, замість того, щоб користуватися з її енергії для розвитку та поліпшення свого культурного й матеріального добробуту. Це всі знали. І через це польсько-петлюрівська влада в 1920 р. усунула мене від головування у ВПЦР.

2. Чого я пішов до активу УАПЦ

Мотиви, що спонукали мене на це, були такі: суттю християнської релігії, на мою думку, в ідеалі є піднесення та розвиток в душі євангельської моралі та естетики вільного духовного життя кожної віруючої людини, щоб цим сприяти досягненню в житті всього людства доброї громадськості та матеріального добробуту.

¹ Ці свідчення були передруковані на машинці і підшиті до справи на арк. 70–78. Машинопис, копія.

² Тут і далі підкреслення в тексті зроблено від руки чорнилом.

Стара царська російська церква в своїй практиці цілковито відійшла від євангельської моралі, ставши в руках визискувачів-поміщиків та капіталістів — знаряддям для гноблення та тримання в темряві трудящого люду. Зокрема на Україні це гноблення та затемнення мало свої специфічні властивості національного порядку: відправи церковних служб та проповідництво провадили на мовах т[ак]/з[ваний] «слов'янській» та російській. Моєї української мови не вживалося: вона була мужичою, рабською, що, природне, таврувало мене як людину нижчого гатунку, гнітило мою моральну й духовну псіхіку, та утворювало в мені інстинктивне уявлення, що досягнення вищих ступнів людської гідності пов'язане зі вмінням балакати по «панські», себто російською мовою.

Потім вже, з досягненням вищих шаблів духовної культури та розвитку, я усвідомив собі, що моя українська мова не робить природньо тих, що нею розмовляють, людьми нижчого гатунку, та що, так би мовити, соціальна низькогатунковість української мови є наслідком умовних перехідних факторів соціального та історичного значіння.

Отже, українізуючи церкву та запроваджуючи в церкви між іншим і живу українську мову, я вважаю, що українізація церкви є могутній фактор соціального розкріпачення «низькогатункового» стану псіхіки віруючого українця та утворення «демократичного» уявлення про церкву тим фактом, що його мужицька мова вживається в місцях найвищих та найсвятіших для віруючої людини.

Також вживання в церкви живої української мови робило простим та приступним для віруючого зрозуміння євангельських істин та церковного навчання, що, з одного боку, спричинялось до свідомо-критичного ставлення віруючої людности до релігійних питань, а тим самим до подальшого розвитку релігійної думки на шляхах шукання «правди й науки», як казав Т. Г. Шевченко, а — з другого боку — сприяло б вихованню членів церкви, як людей честного труда, не рвачів, не казнокрадів. Запроваджуючи в УАПЦ соборно-правний устрій, я вважав, що це сприятиме вихованню у членів церкви потягу до емансіпування в керівництві церковним життям від кермиги князів церкви, а також в утворенні звичок до свідомости своїх громадських обов'язків та до культурного провадження й розв'язання колективних справ. Коротко кажучи, беручи активну участь в українізації церкви, я вважав, цим самим я допомагаю своїм українським братом «незрячим гречкосіям» членам церкви визволитися духовно-морально і національно-свідомо під кермиги старої російської церкви, щоб творити своє нове вільне й культурне життя в умовах Української Радянської Соціалістичної національної державности та законности. В цьому розумінні я і вважав свою активну працю в УАПЦ, крім морально-релігійної, і національно-політичною.

3. Що я знайшов в оточення активу УАПЦ, що утворював церкву

Рушійні сили активу УАПЦ перших років її організації склалися з двох власне груп. Перша група — це українські церковники та миряне дореволюційного церковного виховання, переважно члени Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р., що потім, коли цей Собор «изверг из своей среды» організувалася в Кирило-Методіївське брацтво. Формально до членів цього брацтва я не належав, але восени 1919 р., будучи в Кам'янці, я бував на засіданнях Кам'янецького Кирило-Методіївського Брацтва і, почасти, ознайомлений з його діяльністю. Мета цього брацтва — сприяння через церкву українській УНР державності. Воно працювало в контакт з урядом УНР. Наприклад це брацтво рекомендувало Уряду УНР на посаду Міністра Ісповідань І. І. Огієнка. потім брацтво брало участь в організації Огієнком українського синоду, на підставі закону про автокефалію української церкви, що його видав був уряд УНР, здається в січні 1919 р.

Друга група — байдужа до релігії українська інтелігенція: вчительство, кооператори, залізничники, службовці установ, військові українських військових організацій Центральної Ради, Директорії, Петлюри, що йшли розвалювати стару російську церкву у виконання пророчих слів Т. Г. Шевченка «Розвалиться церква, церква домовина, а з під неї — встане Україна», як українська національна самостійна держава, символом якої врешті решт став Петлюра. Ця група була основною динамічною силою, що будувала УАПЦ в 1919, 1920 та 1921 рр. З неї, або за її приводом склалися ініціативні гуртки (двадцятки) по здобуттю церков. Вона організувала церковні хори, урочисті свята, збирала кошти і т.і. Це власне була «сіль» церковно-революційного народу. Потім кадри цієї інтелігенції поволи стали залишати активну працю в УАПЦ, переходячи цілком до Радянської праці, причому цей відхід був особливо великий після ХП з'їзду партії, що практично накреслив національну політику партії, себто в 1922 р. На початок 1923 з кадрів цього активу переважно залишалися ті, що стали в церкві служниками культу. На моє вражіння, кадри, як церковного активу так і звичайного мирянства УАПЦ, як в селах так і в містах, склалися з дрібновласницьких шарів людності. В цьому відношенні УАПЦ ґрунтовно відрізняється від російських Обновленської та Тихонівської церков, що є церкви поміщиків, капіталістів та великої куркульні.

Група старих церковників, що була недосить численна й політично трухлява виконувала на початкові головне натхненницьку та консультативну ролю. Після «самосвятної» висвяти єпископату в 1921 р., частина цих церковників теж залишила лави УАПЦ, як «безблагодатної» церкви, а решта духовництва і дехто з мирян — стали служниками релігійного культу в УАПЦ. В подальшому культовий актив УАПЦ поповнявся (х)¹. Визначальною категорією ак-

¹ Так в тексті.

титу, як клірового так і мирянського, що додав напрям життю церкви, були в УАПЦ, як і в інших, природньо, клясово ворожі радянській владі елементи. Коли скажемо, для ієрархії Російських оновленської та тихонівської церков, себ-то ієрархії капіталістів, поміщиків та великої куркульні ідеалом держави є «єдина неделимая Росія», так для ієрархії УАПЦ національно-політичним ідеалом була Українська національна хуторянська, просвітянсько-шовіністична самостійна держава, що її символом в решті решт став Петлюра.

Загроза позбавлення матеріальних благ в наслідок заходів партії та Радвлади щодо знищення релігії, шляхом запровадження широкої роз'яснювальної роботи, природньо, ставить служників культу УАПЦ, як і інших церков, до ворожих Радвладі лав. Цьому ще сприяло і соціальне походження цих кадрів духівництва УАПЦ з куркульських та підкуркульських елементів, хоча ознака походження, звичайно, не завжди може обумовлювати вороже до Радвлади ставлення даного індивідуума, але в церкви — цьому сприяють умови. Тим то для всякого духівництва є ідеалом церква, що зв'язувана з апаратом держави, якою для уапц¹ моглаб² бути держава типу УНР. Що до церковно-морального стану — так і серед активу УАПЦ спостерігалась наявність тих же пороків, що і серед духівництва інших церков: властолюбіє, честолюбіє, користолобіє, інтриганство, розпусти і т.д. Низові маси віруючих УАПЦ — були релігійні, як звичайно. Природньо, що актив УАПЦ міг бути тільки таким, яким його породили та виховали попередні умови історичного життя України. Але, як це виявило життя УАПЦ, серед єпископату та духівництва УАПЦ багато було таких осіб, що прикладом своєї праці в церкві доводили, що вони пішли до УАПЦ не для того, щоб відбудувати життя церкви в душі перших віків християнства, а з різними особистими та політичними цілями. І коли в кого і були такі ілюзії — так актив церкви в своїй більшості їх розвіяв та знищив.

4. Політична мета УАПЦ

Писаної політичної програми УАПЦ не мала, бо вона безпосередньо собі політичних завдань не ставила, а формально і юридично функціонувала як релігійна організація на підставі статуту, що його затвердили вищі органи Радянської Влади. Національно-політичним чинником УАПЦ ставала за своєю суттю, як національна організація. Отже тільки в посередній засіб, шляхом аналізу клясово-соціального складу членів УАПЦ та політичних виступів церкви, як організації, коли б такі були, можливим є виявити реальну політичну програму УАПЦ. Наведені в попередньому пактові дані про соціально-клясовий склад членів УАПЦ дають підставу визначити, шляхом логічних міркувань, що політичною програмою УАПЦ була боротьба з Радвладою як

¹ Так в тексті.

² Так в тексті.

по лінії суто-релігійній так і по лінії національно-клясовій, щоб повалити її чи то еволюційно чи то через інтервенцію. В цьому відношенні таку чи саму політичну програму мають і церкви Російські: оновленська та тихонівська, але що до національної проблеми — ці церкви є пасивні, тоді як УАПЦ в цьому відношенні є активна.

За час мого головування у ВПЦР з 1919 р. по 1924 р., було два виступи УАПЦ, що характеризують її політичну програму: це зустріч в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівським військом — в Сохвіївському Соборі Симона Петлюри, а також скликання в тому-ж таки році і за тієї польсько-петлюрівської влади — конференції українських парохів м. Києва, що на ній деякими промовцями були сказані промови антикомуністичного та антирадянського змісту: націоналістично-шовіністичні.

Деякі окремі відповідальні працівники УАПЦ за цей час теж робили антирадянські виступи та брали участь в контрреволюційних організаціях. Так на Великих Покровських Зборах 1922 р., як мені передавали, єпископ Степан Орлик, вжив в своїй промові декілька гострих політичних випадків проти Радвлади, щодо її податкової політики на селі. На тих же таки зборах зробив випад проти Радвлади в своїй промові архієпископ Харківський Олександр Ярещенко, але збори його спинили. Потім, здається, в 1923 р., єпископа Орлика було зарештовано на Волині за антирадянські промови на селі. Правда потім його судив Радянський Суд та виправдав. Нарешті Секретаря ради Тарасенка за участь в контрреволюційній організації в 1922 р. було розстріляно. Про антирадянські виступи УАПЦ, що були після 1924 р. я чув, але які саме — не знаю.

5. Характеристика керуючого активу УАПЦ

В. М. Чеховський. З В. М. Чеховським я познайомився в Кам'янці в 1919 р. Там він, щодо своїх політичних переконань, виявляв себе як комуніст. Він там був членом Кирило-Методіївського брацтва і брав в ньому активну участь, а також був радником Міністра Ісповідань Огієнка та, здається, членом синоду УНР. Працювати з ним було дуже тяжко, особливо в останні часи, бо він поводив себе надто брутально та задирливо. Залишив він по собі вражіння, як людина нестримана, самозакохана, властолюбива й честолюбива. Він вміє добре маскуватися: тому у мене увесь час не було певних даних, що він людина цілком антирадянська. З 1922 р. я почав помічати, що В. М. Чеховський провадить у ВПЦР разом з Митрополітом В. Липківським якусь темну й незрозумілу для мене політику. В 1922 р., В. М. Чеховський, висував на голову ВПЦР В. М. Страшкевича, навчителя Київської Духовної Семінарії: освіта академічна. З того приводу, що його в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, уряд УНР висував на посаду Релігійного Комісара Київщини можна зробити висновок, що він стояв на плятформі УНР.

Потім В. М. Чеховський на посаду єпископа Липовеччини висовував. Иринарха Черкаського, як людину, що «прищепив йому перші парости української національної самосвідомости». Політично Черкаський людина реакційна. В 1923 р. В. М. Чеховський висунув на посаду єпископа Київщини Григорія Стороженка. Стороженко, як бувший службовець якогось міністерства УНР, стояв на платформі УНР. Потім зрікся сану та перейшов до складу працівників Радянської Влади.

Теж в тому 1923 р. В. М. Чеховський, висунув на посаду секретаря ВПЦР П. Гордовського. Проти цієї кандидатури, як явно антирадянської, я тоді протестував, склавши особливу думку, що є при справах ВПЦР. В 1924 р. В. М. Чеховський висунув на посаду голови ВПЦР кандидатуру В. В. Потієнка. Тоді ж таки і проти цієї кандидатури я протестував, вважаючи цю людину аморальною та негідною на посаду Голови ВПЦР. Про що я і склав особисту листівну думку, що повинна бути при справах ВПЦР. Як потім виявилось, ВПЦР під головуванням Потієнка зробила цілу низку антирадянських виступів.

Нарешті решт, я вважаю спільною кандидатурою В. М. Чеховського та о. В. Липківського кандидатуру архієпископа Федоровича до Американської УАПЦ. Федорович — людина найреакційніша з усіх єпископів УАПЦ та непримиренно-антирадянська.

В. К. Липківський. З В. К. Липківським я познайомився на батьківських зборах 2-ї української Гімназії м. Києва з початку 1919 р. З цього часу і починається моя спільна з ним праця в УАПЦ. Він людина високого ступіню активності та рухливості. Здібний своїми промовама захоплювати маси. Для досягнення поставленої мети — не гребатиме жадними засобами. Що до релігії, так у нього, поруч з революційним анархізмом — уживається і старопоповський консерватизм. Що до політичних його переконань, то вони мені не відомі. Але на тій підставі, що в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, о. Липківського було персонально запрошено до керуючого органу цієї влади в Києві т[ак]/з[ваного] «громадського комітету» і він це запрошення прийняв, можна зробити висновок, що він стоїть на платформі УНР. До цього ще можу додати, що, здається, в 1924 р., він розповідав з катедри Сохвіївського Собору, що він поділяє програму II інтернаціоналу¹. За час мого головування у ВПЦР о. Митрополит В. Липківський, оскільки я пам'ятаю, висуває на єпископські посади таких осіб-священників: Погорілко, Ботвиновського, Ромоданова та Борецького. Перші два — Погорілко та Ботвиновський, після «самосвятської» висвяти єпископату УАПЦ зовсім залишили лави УАПЦ, себто виявили себе крайніми церковними реакціонерами. Борецький,

¹ Так в тексті.

Ромаданів та Шарай висвячені на єпископів. В політичному відношенні вони мені не відомі але певно їх ідеалом теж є УНР¹.

Єпископат УАПЦ. Те, що єпископат УАПЦ контрреволюційний та антирадянський — це само собою обумовлюється тим, що церква сама є організація контрреволюційна та антирадянська. Про антирадянські виступи окремих єпископів я уже згадував в п. 4. Що до активності діяння в церкві — єпископат УАПЦ можна поділити на дві групи: 1) активісти: Тодорович, Ярещенко, Малюшкевич, Оксіюк, Кротевич, Жевченко, Орлик, Пироварів, Ромоданів, Борецький та 2) мляві — Тарнавський, Дахівник, Маляревський, Карабінєвич, Грушевський та ще де які, що їх прізвища я забув. *М. Мороз.*

6. Моя боротьба з В. Чеховським та В. Липковським та моє до них ставлення

Моя боротьба з В. Чеховським та В. К. Липківським в підпільний та завуальований з їх боку засіб, почала провадитися з 1922 р., з його початку, переходячи у все більше одвертішу форму та набравши наприкінці надто гострих та непримиренних форм. Для мене було одне ясно: В. М. Чеховський та В. К. Липковський намагаються всілякими, на мій погляд негідними їх, як церковних діячів і взагалі культурних людей — засобами позбавитися мене, як голови ВПЦР. Я собі не міг уявити джерела такої лютої ворожнечі до мене з їх боку. Правда і в мене, коли вже мені стали відомі їх прагнення до самовладства а гегемонії в церкві, складалося до них теж цілком негативне та вороже відношення. Попередня історія церкви знає багато випадків внутріцерковної боротьби во ім'я низменних егоїстичних інтересів окремих осіб. До такого гатунку боротьби відносив я і боротьбу зі мною В. М. Чеховського та В. К. Липковського.

Точилася вона на тлі церковної соборноправности: В. М. Чеховський та В. К. Липковський одверто нехтували канонами церкви, запроваджуючи в церкві клерикальний устрій, клерикальну кермігу, що певно, мала своєю підоплекою якусь політичну мету. Я, спираючись виключно на силу свого церковного авторитету, що я його мав, рішуче відстоював соборноправний устрій та мирянську гегемонію. В. М. Чеховський, навпаки, організовував в паравіях, як в Києві, так і на периферії гуртки своїх прихильників, що підривали мій авторитет та підносили авторитет В. М. Чеховського та сприяли обранню до керівних органів церкви бажаних йому осіб. В решті решт, на травневих зборах 1924 р. я рішуче зрікся від головування у ВПЦР. На голову ВПЦР було обрано В. В. Потієнка, що його рекомендував, як я уже і зазначав, В. М. Чеховський. Я тоді почував, що В. М. Чеховський волочить церкву на шлях якоїсь політичної авантюри, але якої саме я не міг зрозуміти, не маючи

¹ Далі дописано: «Див. вставку», яка у справі написана на арк. 69 зв.

відповідних фактів. Я лише був певен, що в їх акції «нема Христа», що в 1926 р. підтвердив і архієпископ Харківщини Ярещенко, сказавши, що вони тій боротьбі, що зі мною провадять, «Христа нема».

7. Останній етап моєї активної праці в церкві,
останній етап боротьби з Липківщиною та Чехівщиною

Останній етап моєї боротьби з Чеховщиною та Липковщиною відбувся навесні 1925 р. в Одесі. Цькування та тиснення на мене з боку Чеховського та Липковського не припинялися. Ясно було, що я в УАПЦ чужий, лишній та що в ній діється щось таємне й незрозуміле для мене. Окремі факти в житті церкви, що я їх спостерігав, впевняли мене, що керівники УАПЦ в особі В. М. Чеховського та В. К. Липківського з активною групою єпископату нехтують євангельською мораллю та волею сумління членів церкви і тягнуть церкву на шлях якоїсь політичної авантюри, тоді як я вважав, що УАПЦ повинна бути зразком євангельської моралі та аполітичності. А тому я і вирішив залишити назавсім активну працю в УАПЦ.

М. Мороз

14/II–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 64–69 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 163

Постанова про зміну запобіжної міри стосовно Михайла Мороза від 9 лютого 1930 р.

К делу № ____

Форма № 23/орг.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (об изменении меры пресечения)

Гор. Харьков 1930 г. февраля 9 дня.
Уполномоченный III Отделения *Секретного*
Отдела ГПУ УССР *Бордон* рассмотрев
дело по обвинению гр. *Мороза М.Н.* в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 54–10 УК и приняв во внимание, что *находясь* на свободе гр. *Мороз М.Н.* на ход следствия повлиять не сможет.

ПОСТАНОВИЛ:

Избранную в отношении *Мороза Михаила Наумовича* меру пресечения *содержание под стражей в Допре № 2* отменить, заменив ее *подпиской о невыезде из г. Харкова*, о чем объявить ему на сем же.